

Journal of Resistance Literature
Faculty of Literature and Humanities
Shahid Bahonar University of Kerman
Year ۱۲, No ۲۲, Spring / Summer ۲۰۲۰

Three approaches on war problem within Gheisar Aminpour poems

Reza Zarrinkamar^۱
Mohammad Mehdi Sayyar^۲

۱. Introduction

As an alert and sensitive observer, the artist shows different reactions to the issue of war within different contexts and conditions. These reactions have obvious and fundamental differences during the war or post-war period. Recognizing various contexts and their effects in different conditions is critical in the study of art associated with war.

Gheisar Aminpour's poems - as one of the most prominent figures of the holy defense literature - are among the best examples of Persian resistance literature. His poems were associated with war not only during the battle, but also at the time of peace. As an aware and responsible poet, he has always been concerned on the issue of war. During the war, Aminpour was a pioneer Persian poet in encouraging people to participate in expelling the occupier of the country, and was at the forefront of the struggle. Also, after the war, he continued to write about the psychological and moral consequences of war. In Gheisar Aminpour's artistic career, the issue of war has a special and significant place. This study seeks to examine Aminpour's approach to the issue of war based on the proposed research model. The influence of different contexts and conditions of his view and approach toward

^۱. Ph.D. in Persian Language and Literature, Mazandaran University, Email: rezaza۱۹۸۶@yahoo.com (Corresponding Author)

^۲. Ph.D. in Philosophy, Faculty Member at Supreme Council of the Cultural Revolution, Email: mmsayyar@gmail.com

Date of Submission: ۲۶/۰۷/۲۰۱۹

Date of Acceptance: ۲۱/۰۷/۲۰۲۰

war can be considered in his poems. Based on this, the differences in approaches to a single issue are clearly visible.

۶. Methodology

In this article, based on the proposed model, the poems of Gheisar Aminpour have been studied with using the library research method. At first, Gheisar Aminpour's poems about war were identified, then based on the internal discourse of the poems, they were examined and divided into the suggested categories in the research model.

۷. Discussion

In art as a model in poetry, there are three approaches to the issue of war. These approaches are named 'encouraging pole', 'analytic pole', and a 'transition stage' between them.

Art related to war is mainly shifting between two poles, i.e., encouraging pole and analytical pole. Each of these poles has its own temporal and textual requirements and characteristics. It may be that when one pole is more popular, standing on the opposite pole seems unjustified and unacceptable.

The encouragement pole focuses on encouraging and describing the strength of local soldiers and weakening and destroying the enemy forces. The artist's goal at the encourage pole is to identical ambitions (religious and national) motivations to provide spiritual and human-based support for the war fronts. The artist in the encouraging pole tries to create a paradoxical image of both sides of the battle by recalling the national, religious and ethnic greatness, and by collecting all the good in one side and all the wrong in the other side; he encourages the warriors of his own front and destroys the warriors of the opposite front. In this situation, self-sacrifice, revenge, salvation of identity, conflict between good and evil, and the value of martyrdom are promoted.

But, on the analytical pole artist tells about the sinister essence of war. The darkness and bloodshed of war is disgusting. With the end of the war, the excitements and passions gradually subside, and the man seeks the war itself as a devil, not his human enemies. As long as the devil of war is alive, it will find an army from the human body and will commit atrocities. With the advent of war, the function of the encouraging pole declines and people's thoughts focus on why the war happened. Under these conditions, the dual logic of angel / devil loses its former function and justification.

On the analytical pole, war is seen as a great calamity that affects both sides of the battle. The opposite corps are human beings like our warriors, infallible human beings who have been deceived by the demons of war -or its earthly symbols- and have even come to the battlefield by force and reluctance. Whoever is killed, the devil of the war beats the goddess of the peace. On this pole, it seems that there is some empathy and attempt to analyze how we can remove war. The analytical pole is poetry of the peacetime. If someone says and sings like this during the war, he may be accused of collaboration with the enemy and betrayal. However, even in peacetime, war poets often shift from the encouraging to the analytical pole.

There is an intermediate stage between these two poles, the stage where the poet of war moves from the pole of encouragement to the pole of analysis. Traveling from epic to emotional is sometimes difficult. This 'transitional stage' represents an identity conflict between a 'me as warrior' and 'me as citizen', and creates nostalgia for wartime values. In this situation, those who are closer to the one pole may accuse people who are closer to the other pole as warlike or forgetful people. This situation is a kind of confrontation between social forces.

4. Conclusion

Aminpour was a talented poet who used his art to advance the goals of the imposed war. Not only during the war, but also after that, he was preoccupied with the days of war and tried to keep violence out of life. Gheisar Aminpour, as a leading poet and a suitable model, contributed to the growth of the poetry of the Holy Defense and accompanied the war with his pen.

Art's response to war involves three approaches that can be modeled by two poles and an axis between them. Encouraging pole and analytical pole are on either side of this axis. The further we go from the beginning of the war, the more we move from the encouraging pole to the analytical pole. Countless points on the axis can also be imagined, based on distance and proximity to the poles. However, near the peace time, it is usually conceivable that an important area is referred to in this article as the 'transition phase'. The encouraging pole focuses on the motivation of the warriors and an epic approach, the analytical pole, however, focuses on the reason behind the war and the moral approach, and the transition phase is

related to the confrontation of forces close to the two poles on the issue of war.

All these three approaches of war poetry can be seen in the works of Aminpour. Under the fire of war, he is engaged in strengthening the morale of the warriors and inviting his compatriots to fight and sacrifice, and after the fire, he analyzes the war and the enmity with this ominous issue. The transition between these two poles can also be seen in Aminpour's poems. What makes these three approaches stand out in Gheisar's poetry is his constant attention to the issue of war, attachment and commitment to the Holy Defense, and the change in context over time and living in different conditions.

Keywords: Resistance literature, Gheisar Aminpour, Literature of the Holy Defense, Encouraging pole, Analytical pole.

References [in Persian]:

- Aminpour, Gh. (۱۹۸۸). Address, In H. Hosseini (Ed.), *Collection of Soureh* (pp.۳۶-۴۰). Tehran: Morvarid
- Aminpour, Gh. (۲۰۱۴). *Complete collection of Gheisar Aminpour's poems*. Tehran: Morvarid.
- Amiri Esfandagheh, M. (۲۰۰۴). Poets express their views on the poetry of holy defense. *Poem*, ۳۹.
- Amiri Khorasani, A., & Hedayati, F. (۲۰۱۴). Resistance literature; definitions and limits. *Resistance Literatur*, ۱۰, ۲۴-۴۱.
- Bahrevar, M., & Nikkha, M. (۲۰۱۱). War and childhood in Gheisar Aminpour's works. *Resistance Literature*, ۵-۶, ۴۷-۷۵.
- Dezfulian, K., & Balou, F. (۲۰۱۰). A critical approach to Bakhtin's view on the epic based on Shahnameh of Ferdowsi. *Persian Language and Literature Researches*, ۱۹, ۱۲۵-۱۵۶.
- Givian, A., & Tavakoli, Z. (۲۰۱۱). The image of Iraqis in the cinema of the Holy Defense. *Cultural Researches of Iran*, ۲, ۸۷-۱۰۷.
- Lak, M. (۲۰۰۵). National identity in cinema of Holy Defense. *National Studies*, ۲۲, ۱۱۱-۱۳۲.
- Mirabedini, H. (۲۰۰۷). *One hundred years of Iranian fiction*. Tehran: Cheshmeh.
- Parsinezhad, M. (۲۰۰۶). *We had a war, we had a story*. Tehran: Sarir.
- Rahimian, A. (۲۰۰۹). Thinking about poetry in the period of sacred defense. *Approach of Islamic Revolution*, ۱۱, ۸۳-۹۶.
- Sangari, M. (۲۰۰۴). Resistance literature. *Poem*, ۳۹, ۴۵-۵۳.

- Sarfi, M., & Hashemi, R. (۲۰۱۰). Holy Defense, commitment and transformation in Qaisar Aminpour's poetry. *Resistance Literature*, ۳-۴, ۳۲۳-۳۴۶.
- Sharifian, M., & Hashemi, R. (۲۰۰۹). Love for man, homeland and resist in the poem of Gheisar Aminpour. *Journal of Lyric Literature*, ۱۳, ۲۳-۳۸.
- Taheri Mahzamini, N., et al. (۲۰۱۴). An analysis of the themes of protest poetry in the literature of the Islamic Revolution. *Resistance Literature*, ۱۱, ۳۲۳-۳۴۶.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نشریه ادبیات پایداری

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال دوازدهم، شماره بیست و دوم، بهار و تابستان ۱۳۹۹

سه رویکرد به مسأله جنگ در اشعار قیصر امین پور

(علمی-پژوهشی)

رضا زرین کمر^۱

محمد مهدی سیار^۲

چکیده

هنرمند به عنوان ناظری آگاه و حساس، در شرایط و بافت‌های گوناگون، واکنش‌هایی متفاوت نسبت به مسأله جنگ نشان می‌دهد. این واکنش‌ها در زمان جنگ و پس از آن تفاوت‌هایی آشکار و بنیادین دارد. شناخت بافت‌های گوناگون و تأثیرات آنها در شرایط مختلف از مسائل مهم و قابل تأمل در مطالعه هنر مرتبط با جنگ است.

اشعار قیصر امین پور به عنوان یکی از شاخص‌ترین چهره‌های ادبیات دفاع مقدس، از بهترین نمونه‌ها برای مطالعه درباره ادبیات پایداری در زبان فارسی است. در هنر به عنوان نمونه شعر، سه رویکرد به مسأله جنگ دیده می‌شود؛ این رویکردها در این مقاله «قطب تشویقی»، «قطب تحلیلی» و مرحله گذار میان آن دو نامگذاری شده‌اند. در این مقاله بر اساس الگوی طرح شده، اشعار قیصر امین پور با روش کتابخانه‌ای مورد مطالعه قرار گرفته است. دستاورد مقاله ناظر بر آن است که قیصر امین پور از دفاع مقدس همواره دل‌مشغول جنگ بود و هر سه رویکرد تعریف شده نسبت به جنگ در شعر او وجود دارد؛ قطب‌های تشویقی و تحلیلی در شعر قیصر پررنگ‌اند و نمونه

^۱ - دکترای زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه مازندران (نویسنده مسئول rezaza1986@yahoo.com)

^۲ - دکترای فلسفه، عضو هیأت علمی دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی mmsayyar@gmail.com

تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۹-۰۴-۳۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸-۰۵-۰۴

درخشانی از مرحله میانی نیز در آن مشاهده می‌شود. قیصر امین‌پور در تمام عمر، بسته به بافت و شرایط، وظیفه خود را نسبت به جنگ ایفا کرده است.

واژه‌های کلیدی: قیصر امین‌پور، ادبیات دفاع مقدس، قطب تشویقی، قطب تحلیلی

۱- مقدمه

با یورش ناجوانمردانه و سازماندهی شده رژیم بعثی عراق در شهریور سال ۱۳۵۹ ه.ش، ایران - که حکومتی نوپا و برآمده از انقلابی پرشور آن را اداره می‌کرد- در شرایطی بحرانی و خطرناک قرار گرفت. کشور ایران به خاطر وضعیت سیاسی ویژه، برهم خوردن بسیاری از ساختارها و عدم آمادگی کافی، بر اثر حمله ارتش آماده دشمن آسیب بسیار دید؛ رژیم بعثی در روزهای اول، بخشی از خاک ایران را اشغال کرد و پیش از آنکه ایران آماده دفاع شود، نقاط استراتژیک و مهمی را تصرف کرد. از آن زمان تا پایان جنگ، روزهایی حماسی بر ملت ایران گذشت؛ ملتی که دریافته بود برای حفاظت از کیان و هویتش تنها باید بر خودش تکیه کند و در برابر دشمن مسلحی قرار گیرد که همه قدرت- های بزرگ جهان از آن پشتیبانی می‌کنند. جنگ تحمیلی گرچه برای ملت ما خسارات جبران‌ناپذیری داشت، دستاوردهایی قابل توجه و ماندگار به بار آورد، صحنه‌های بی‌بدیلی از حماسه، ایثار، گذشت، خودباوری و هم‌افزایی آفرید و بخشی از هویت و تاریخ پرافتخار ایران را ساخت.

۱-۱- بیان مسأله

از دستاوردهای دفاع مقدس، ادبیات خاص و ویژه‌ای است که در آن حال و هوا ساخته و پرداخته شد. ادبیات فارسی تا آغاز جنگ تحمیلی -به رغم قدمت هزارساله‌اش- چنین تجربه‌ای در ادبیات مقاومت و پایداری نداشت. جنگ، عامل پیشرانی برای تولیدات ادبی ارزشمند به ویژه در حوزه شعر شد. ادبیات دفاع مقدس، جریان نیرومندی از شعر

معاصر - چه در قالب سنتی و چه در قالب‌های نو - است که از دل سنت نیرومند شعر فارسی برخاسته و بر فضای شعر فارسی تأثیر گذاشته است. قیصر امین پور از برجسته‌ترین چهره‌های فرهنگی ایران در دوران دفاع مقدس است. او فرزند خوزستان بود و از نزدیک با پوست و گوشتش، حرارت و تیزی جنگ را حس می‌کرد. در میان شاعران شاخص دفاع مقدس، هیچ‌کس مانند قیصر با جغرافیای جنگ پیوند نداشت. او علاوه بر آنکه برای جنگ تحمیلی می‌سرود، با حضور در جبهه‌ها و خواندن اشعارش برای رزمندگان، به تقویت روحیه آنان می‌پرداخت، این اشعار «تأثیرات فراوانی بر رزمندگان گذاشته و باعث تشویق شدن دیگر شاعران برای ورود به این عرصه نیز شده است» (صرفی و هاشمی، ۱۳۸۹: ۳۲۴). از این رو مطالعه رویکردهای شاعر جریان‌سازی چون قیصر - به عنوان پیش‌تاز شعر دفاع مقدس - نسبت به جنگ از اهمیت بسیاری برخوردار است. این پژوهش در پی آن است تا چگونگی مواجهه قیصر امین پور با جنگ تحمیلی را بررسی و رویکردهایش نسبت به مسأله جنگ را تحلیل کند.

۱-۲- پیشینه پژوهش

در باره شعر دفاع مقدس و قیصر امین پور پژوهش‌های بسیاری انجام شده است. برای نمونه، مقاله «دفاع مقدس، تعهد و تحول در شعر قیصر امین پور» به جایگاه قیصر در میان شاعران دفاع مقدس و تأثیر جنگ بر شعر او می‌پردازد (صرفی و هاشمی، ۱۳۸۹)، مقاله «جنگ و کودکی در آثار قیصر امین پور» بر واکنش کودکان نسبت به جنگ و نوع مقاومت آنان در برابر دشمن تمرکز می‌کند، همچنین دو مرحله از این واکنش را در شعر قیصر مورد مطالعه قرار می‌دهد (بهره‌ور و نیک‌خواه، ۱۳۹۰) و مقاله «عشق به انسان، وطن و مقاومت در شعر قیصر امین پور» به مطالعه رویکرد زبانی و هنر شاعری قیصر با تکیه بر جایگاه او به عنوان یکی از شاخص‌ترین شاعران ادبیات پایداری می‌پردازد (شریفیان و صادقی، ۱۳۸۸). با این حال، پژوهشی که از منظر مورد مطالعه این مقاله به تحلیل اشعار قیصر امین پور پردازد یافت نشد.

۱-۳- ضرورت پژوهش

با توجه به اهمیت قیصر امین پور به عنوان یکی از اصلی‌ترین نمادهای شعر دفاع مقدس، بررسی رویکردهای او به مسأله جنگ اهمیتی ویژه دارد. امین پور علاوه بر آنکه شاعری مسئول و متعهد در علوم انسانی دانش آموخته بود. او این فرصت را داشت تا هم در دوران دفاع مقدس و هم پس از آن به مسأله جنگ بیندیشد و درباره آن بسراید. مطالعه رویکرد امین پور به جنگ و جست‌وجوی رویکردهای عمده در اشعارش می‌تواند دریچه‌ای به مطالعه و شناخت بهتر ادبیات جنگ بگشاید.

۲- بحث

۲-۱- جنگ از دیدگاه هنر

شعر دفاع مقدس به جهت اهمیت و گستردگی، ظرفیت دارد که به عنوان جریانی مهم و زاینده مورد بررسی قرار گیرد. شعر جنگ، بخشی از گونه ادبیات پایداری، البته شناخته شده‌ترین زیرمجموعه آن است. (امیری خراسانی، ۱۳۹۳: ۳۷) شعر جنگ، تنها ناظر به زمان جنگ نیست و می‌تواند در دوره‌های بعدی با رویکردهای بعضاً متفاوت ادامه حیات دهد. معمولاً هرچه از دوران جنگ می‌گذریم، آثار پیرامون آن از حالت تبلیغی و تهییجی به تحلیلی و پیشگیری تبدیل می‌شوند. در این پژوهش ما تنها ناظر بر ادبیات دفاع مقدس در دوران جنگ هشت‌ساله هستیم؛ ادبیات آن دوران را می‌توان به عنوان جریانی مستقل مورد تحلیل قرار داد.

بدیهی است در دوران جنگ، قوی‌ترین عنصر شعر، عاطفه است؛ شاعری که از ظلم و تجاوز دشمن برافروخته و در پی تشویق هم‌میهنان به مبارزه است، کمتر در بند صنایع ادبی قرار می‌گیرد؛ از این رو، شعر او بیشتر از صورت درگیر محتوا می‌شود؛ محمد کاظم کاظمی در این باره می‌گوید:

«آنچه در شعر جنگ برجسته شده است، محتوا است نه تکنیک صرف؛ یعنی شعر دفاع مقدس در این عرصه است که از شعر پیش از خود گامی پیشتر نهاده است.» (امیری

اسفندقه، ۱۳۸۳: ۱۳)

این داوری منحصر به شعر نیست و درباره همه شاخه‌های هنر دوران جنگ قابل پذیرش است. آثار مرتبط با جنگ در دوران صلح از اعتبار هنری (ادبی) بیشتری نسبت به آثار دوران جنگ برخوردارند. در هنر دوران جنگ تحمیلی «عنصر مضمون و درون‌مایه مورد تأکید قرار گرفت و آن‌چنان توجهی به ساختار نشد.» (پارسی‌نژاد، ۱۳۸۵: ۲۵)

در عرصه محتوی، ادبیات جنگ بسیار زاینده و پر بار است. علاوه بر شاعران و نویسندگانی که خود را وقف ادبیات دفاع مقدس کرده‌اند، شاعران و نویسندگان بزرگ هم از کنار این موضوع با اهمیت نگذشته‌اند. از ویژگی‌های مهم ادبیات دوره جنگ، نوعی هم‌حسی میان هنرمندان در مقابله با دشمن و نجات کشور و هم‌جهتی و هم‌راستی نیروهاست: «دستیابی به نوعی هم‌اندیشی و اتحاد مضامین در بحبوحه جنگ، از دستاوردهای عمده شعر جنگ است.» (رحیمیان، ۱۳۸۸: ۹۳)

از اشتراکاتی که ادبیات پایداری - به ویژه ادبیات جنگ - در سراسر جهان دارد، برانگیختگی هویتی است. در شعر دفاع مقدس نیز این عامل به آشکارگی و پررنگی دیده می‌شود؛ همچنین ویژگی‌هایی منحصر به فرد در ادبیات دفاع مقدس وجود دارد؛ چنانکه عبدالجبار کاکایی می‌گوید:

«دفاع از هویت، سرشت تاریخی، موجودیت جغرافیایی، حس ناسیونالیسم و ستایش وطن، تحریض و تهییج و رجز و ستایش رزمندگان و تشبیه آنها به اسطوره‌های مذهبی و تاریخی و سوگ‌سرایی بر خرابی‌ها و ویرانی‌ها از جمله بر کشتگان جنگ، جزء وجوه مشترک ادبیات دفاع مقدس با ادبیات جهان است. البته نکات ظریفی هم در ادبیات ما وجود دارد که در ادبیات جهان کمتر مورد توجه قرار گرفته است؛ مثلاً مسأله طلب مرگ یا طلب شهادت است. هر چند شهادت و کشته شدن در راه وطن در همه جهان ستایش شده است؛ ولی یک حس تلخ پشت این هست، اما در ادبیات ما چون شهید زنده است، رؤیت او و حضور او در شعر بیشتر تکرار می‌شود و به جای آنکه از فقدانش بگویند، از حضورش می‌گویند.» (امیری اسفندقه، ۱۳۸۳: ۱۴)

شاعران دفاع مقدس کوشیدند تا با بهره‌گیری از امکانات و ظرفیت‌های هویتی، سلاحی معنوی و فرهنگی به دست گیرند و دشمن را در عرصه مبارزه قلمی به چالش

کشند. آنان به خوبی از عناصر گفتمان هویتی ایرانی-اسلامی در جهت تبدیل ملت به «ید واحد» در برابر دشمن متجاوز بهره بردند:

«میزان تعلق خاطر شاعران به سرزمین مادری به عنوان یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های هویت ملی ایران حائز اهمیت بسیار است. آنان با تلفیق تفکر ایرانی با اندیشه‌های اسلامی به ویژه فرهنگ شیعه و نمادهای عاشورایی، هویتی مستقل برای شعر جنگ خلق کردند. شاعران با معرفی کردن دشمن به عنوان دشمن اسلام و قرآن، به دفاع از میهن، صبغه دینی دادند و دفاع از وطن را دفاع از دین و قرآن دانستند.» (لک، ۱۳۸۴: ۱۳۱)

۲-۲- سه رویکرد در هنر جنگ

هنر مرتبط با جنگ عمدتاً میان دو قطب در حرکت است؛ قطب تشویقی و قطب تحلیلی. حرکت از قطب اول به قطب دوم را می‌توان در شعر و سینمای جنگ دید. (نک: گیویان و توکلی، ۱۳۹۰) هر یک از این قطب‌ها، الزامات و ویژگی‌های زمانی و بافتی خود را دارند. چه بسا در زمانی که قطب اول گرایش و اقبال بیشتری دارد، ایستادن در سوی قطب دوم ناموجه و غیرقابل قبول جلوه کند و بالعکس.

۲-۲-۱- قطب تشویقی (تهییجی): این قطب بر تشویق و تعریف از قدرت

سربازان خودی و تضعیف و تخریب قوای دشمن متمرکز است. هدف هنرمند در قطب تشویقی، برانگیختن انگیزه‌های هویتی (قومی و ملی) است تا پشتوانه‌ای معنوی و سرمایه‌ای انسانی برای جبهه‌های جنگ فراهم کند. هنرمند در قطب تشویقی می‌کوشد با یادآوری معالی و بزرگی‌های ملی، مذهبی و قومی، تصویری دوگانه از دو سوی نبرد بسازد و با جمع آوردن همه خوبی‌ها در سوی خودی و همه تقصیرها در سوی مقابل، رزمندگان جبهه خویش را تشویق و جبهه مقابل را تخریب کند. در این موقعیت، ایثار و فداکاری، انتقام، نجات هویت، نزاع خیر و شر و ارزشمندی شهادت تبلیغ می‌شود. آنچه میرعابدینی درباره داستان‌های دوره جنگ می‌گوید، قابل تعمیم به انواع هنر در آن دوران است:

«جنگ تکلیف خاصی پیش‌روی دسته‌ای از نویسندگان قرار داد و آن نوشتن داستان-هایی برای تقویت یا تهییج روحیه رزمندگان بود. معمولاً در طول جنگ درباره داستان یا

رمانی تبلیغ می‌شود که روحیه سلحشوری یا جنگ‌طلبی را در مردم تقویت کند.»
(میرعابدینی، ۱۳۸۶: ۸۸۹)

در قطب تشویقی (تهییجی) تکلیف مشخص است؛ یک رو سپید است و روی دیگر سیاه. در روی سپید، هیچ لکه‌ای نیست و در روی سیاه هیچ درخششی. چنین فضای دوگانه‌ای لازمه جنگ و حماسه است؛ از این رو، میخائیل باختین، متفکر نامدار روس، حماسه را فاقد ظرفیت گفت‌وگومندی می‌داند (برای مطالعه درباره نگاه باختین به خاصیت گفت‌وگومندی حماسه؛ نک: دزفولیان و بالو، ۱۳۸۹). در فضایی چنین حماسی، جایی برای شناخت و درک طرف مقابل نیست. در این موقعیت، قلم شاعر مانند اسلحه‌ای در دست رزمنده است. شاعر باید با چرخش هنرمندانه قلم، جنگ را در روح و روان ملتش زنده کند و آنان را به سوی رویارویی مقدس رهنمون سازد. قطب تشویقی معمولاً در زمان جنگ فعال‌تر است و پس از پایان جنگ، آهسته‌آهسته جای خود را به قطب دیگر می‌دهد.

۲-۲-۲- قطب تحلیلی: جنگ پدیده‌ای شوم و نحس است. کسانی که آن را تجربه کرده‌اند، بهتر از هرکسی به درستی این ادعا و قوف دارند. شاید از این رو است که جنگ سالاران بزرگ، پس از دوره جنگ، صلح‌جو و جنگ‌گریز می‌شوند. سیاهی‌ها و خون‌ریزی‌های جنگ، انزجارآور و نفرت‌انگیز است. با پایان جنگ، رفته‌رفته هیجان‌ها و شورها فروکش می‌کند و آدمی دشمن خویش را نه در اهریمن پیش‌روی دیروز که در اهریمن جنگ می‌جوید. اهریمن جنگ تا زنده باشد سپاهی از کالبد آدمیان خواهد یافت و به ترک‌تازی و بیدادگری خواهد پرداخت. با سرآمدن روزگار جنگ، کارکرد قطب تشویقی رو به افول می‌گذارد و اندیشه آدمیان بر چرایی جنگ متمرکز می‌شود. در این شرایط منطق دوگانه خیر/شر، سیاه/سپید و فرشته/اهریمن کارکرد و توجیه پیشین را از دست می‌دهد.

در قطب تحلیلی به جنگ به عنوان بلایی بزرگ نگریسته می‌شود که آسیب و مصیبتش هر دو سوی نبرد را در بر می‌گیرد. سپاه مقابل، انسان‌هایی چون رزمندگان ما هستند؛ انسان‌های جایز الخطایی که فریب اهریمن جنگ -یا نمادهای زمینی آن- را خورده و حتی به اجبار و اکراه به میدان نبرد آمده‌اند؛ هر کس از آنان نیز که بر خاک افتد،

اهریمن جنگ به روی الهه سرافکنده صلح، لبخندی شروانه می‌زند. در اینجا خبری از تخریب دشمن نیست و حتی با آنان به نوعی هم‌حسی می‌شود. در این قطب کوشش بر تحلیل چرایی جنگ است تا دیگر دست شومش بر حلقه درمی نکوبد. قطب تحلیلی، شعر زمان صلح است؛ چه بسا اگر کسی در زمان جنگ چنین بگوید و بسراید، به هم‌دستی با دشمن و خیانت منسوب شود؛ با این حال، شاعران جنگ‌سرا نیز معمولاً در روزگار صلح، رخت خویش را از قطب تشویقی به قطب تحلیلی می‌کشند.

۳-۲-۲- **مرحله گذار:** در میان این دو قطب، مرحله‌ای برزخی وجود دارد؛ مرحله‌ای که شاعر جنگ از قطب تشویقی به سوی قطب تحلیلی می‌پیماید. سفر از حماسه به هم‌حسی چندان ساده و هموار نیست؛ چه بسا بسیاری امکان‌گذری ساده و طبیعی را از مرحله بینابینی ندارند. این گونه اشعار بیشتر در دوران پایانی جنگ‌ها رخ می‌نمایند:

«در سال‌های پایانی هشت سال دفاع مقدس، سروده‌هایی رواج یافت که می‌توان آنها را شعر «تردید و اعتراض» نام نهاد. در این سروده‌ها نوعی دلواپسی و نگرانی خاطر از کم‌رنگ شدن ارزش‌ها، فراموش شدن دستاوردهای عظیم مجاهدت و ایثار، رشد رفاه‌طلبی و عافیت‌گرایی به چشم می‌خورد» (سنگری، ۱۳۸۳: ۵۳).

گاه سربازان برگشته از جنگ که با بافت زندگی در جبهه و ارزش‌های آن خو کرده‌اند، نسبت به زندگی عادی - فضایی که آن را ترک کرده‌اند و اکنون به آن باز می‌گردند - احساس بیگانگی می‌کنند. این مرحله گذار نمایانگر تراحم هویتی میان «من رزمنده» و «من شهروند» است و نوعی نوستالژی فضای پر ایثار جنگ و دل‌تنگی برای ارزش‌های آن ایجاد می‌کند. این مرحله را «شعر اعتراض نیز نامیده‌اند: «شعر اعتراض به مفهوم خاص خود به شعر دوره بعد از جنگ اطلاق می‌شود که در آن شاعر بر فراموشی‌ها و دگرگونی ارزش‌ها می‌آشوبد» (طاهری و ...، ۱۳۹۳: ۲۹۱).

در این شرایط ممکن است کسانی که به قطب تحلیلی نزدیک‌ترند، آنان را که دل از قطب تشویقی نکنده‌اند، متحجر و جنگ‌طلب بخوانند و برعکس، آنان که همچنان در نزدیکی قطب تشویقی ایستاده‌اند، کسانی را که در نزدیکی قطب تحلیلی قرار دارند، به

فراموشی آرمان‌ها و ارزش‌ها یا پایمال کردن خون‌های پاک ریخته شده متهم کنند. این وضعیت، نوعی مواجهه در میان نیروهای اجتماعی است.

۳-۲- مدل محوری

در تحلیل رویکرد هنر به جنگ، مدلی محوری قابل تصور است؛ محوری که در دو سوی آن قطب‌های تشویقی و تحلیلی قرار دارند. آغاز جنگ، نزدیک‌ترین فاصله با قطب تشویقی را دارد و هر چه از آن زمان بگذریم، به سوی قطب تحلیلی حرکت می‌کنیم. گرچه هنر ناگزیر به حرکت از قطب تشویقی به سوی قطب تحلیلی است، سه ملاحظه در این مسیر وجود دارد:

(الف) هر نقطه بر روی این محور فرضی به ناچار با دو قطب مرتبط است؛ همان‌گونه که در آغاز جنگ، قطب تحلیلی بسیار دور است (اما وجود دارد)، با گذر زمان، هنگامی که به سوی قطب تحلیلی پیش می‌رویم، قطب تشویقی همچنان - گرچه در فاصله‌ای بعید- وجود و تأثیر خواهد داشت.

(ب) گرچه برای این محور نقطه آغازینی وجود دارد، پایان مشخصی برای آن متصور نیست؛ تا زمانی هنر جنگ وجود دارد، پایانی برای محور مفروض نیست و ما همچنان به سوی قطب تحلیلی حرکت می‌کنیم.

(ج) گرچه حرکتی پیوسته از قطب تشویقی به سوی قطب تحلیلی قابل تصور است، سرعت این حرکت یک‌سان و یک‌نواخت نیست. معمولاً سرعت حرکت در نزدیکی صلح و به ویژه پس از آن افزون می‌شود. در این منطقه حساس از محور مفروض، مرحله گذار یا بینابینی شکل می‌گیرد؛ تفاوت سرعت حرکت نیروها، می‌تواند منجر به مواجهه و حتی برخورد بین آنها گردد.

مرحله گذار

۴-۲- تحلیل و بررسی اشعار

قیصر امین‌پور علاوه بر شاعری، در حوزه پژوهش و نقد ادبی نیز قلم زده است؛ اما معروف‌ترین تصویر از او شاعری متعهد در دوران پس از انقلاب اسلامی است. دفترهای منتشر شده از قیصر در دوران دفاع مقدس، دو دفتر «تنفس صبح» و «مثل چشمه، مثل رود» هستند و بخش دوم از دفتر «آینه‌های ناگهان» نیز به آن دوران بازمی‌گردد. دفترهای دیگر شعر امین‌پور مانند «گل‌ها همه آفتاب‌گردانند» و «دستور زبان عشق» دربردارنده اشعاری مرتبط با جنگ هستند؛ اما در سال‌های صلح منتشر شده‌اند. با این حال به نظر می‌رسد شمار قابل توجهی از اشعار قیصر امین‌پور درباره جنگ، در دفترهای منتشر شده قابل مشاهده نیستند و متأسفانه در غبار زمان گم شده‌اند.

دو قطب تشویقی و تحلیلی در شعر قیصر به آشکارگی دیده می‌شود؛ همچنین با ملاحظاتی، مرحله گذار نیز در شعر او قابل تشخیص است. در آثار قیصر، چنانکه مورد انتظار است، قطب تشویقی بیشتر در دفترهای همزمان با جنگ و قطب تحلیلی در دفترهای پس از صلح دیده می‌شود. مرحله گذار نیز در شعر منتشر نشده در مجموعه آثار او قابل مشاهده است. نگاهی به سه مرحله یاد شده در اشعار قیصر امین‌پور می‌اندازیم:

۱-۴-۲- **قطب تشویقی:** آثار منتشر شده مرتبط با این قطب، در دفترهای «تنفس صبح» و «مثل چشمه مثل رود» دیده می‌شود. «تنفس صبح» مجموعه‌ای از اشعار کلاسیک - غزل، مثنوی و رباعی - در کنار چند شعر نو است. «مثل چشمه مثل رود» نیز دفتری سروده شده برای نوجوانان است و نگاه ویژه قیصر به این گروه سنی و اهمیت آن در حماسه ملی دفاع مقدس را می‌نمایاند.

اولین واکنش ثبت شده قیصر به جنگ تحمیلی، شعر مهم «شعری برای جنگ» است. این اثر از شاخص‌ترین سروده‌ها درباره جنگ تحمیلی است و در اسفند سال ۱۳۵۹ ه.ش در یکی از کانون‌های جغرافیایی دفاع مقدس - دزفول، شهر شاعر - سروده شده است.

«شعری برای جنگ»

می‌خواستم شعری برای جنگ بگویم

دیدم نمی‌شود

دیدم قلم زبان دلم نیست

گفتم:

باید زمین گذاشت قلم‌ها را
دیگر سلاح سرد سخن کارساز نیست
باید سلاح تیزتری برداشت
باید برای جنگ
از لوله تفنگ بخوانم
-با واژه فشنگ- (امین پور، ۱۳۹۲: ۲۸۲)

در شرایطی که شهر شاعر زخمی از گلوله‌های دشمن است، شعر باید چون اسلحه عمل کند؛ برای همین سرودن از جنگ را قلمی دیگر باید؛ قلمی که از تکاندن آن، نه جوهر که فشنگ خارج شود؛ اینک که بحبوحه پیکار است، بیرون کشیدن قلم از قلم‌دان کفایت نمی‌کند، باید سلاح را از نیام بیرون کشید و به جای کلمه، گلوله به کار برد. قیصر، «شعری برای جنگ» را سروده است تا بجنگد. او اشاره می‌کند که اینک شعر جای مغزله و ملاحظت نیست، وقتی که سرزمینش درگیر خون و کشتار است، قلم نیز باید رسالتی دیگرگون بر عهده گیرد و حتی «لفظ ناخوش موشک را» در کلام بیاورد؛ لفظی که «زیبایی کلام مرا می‌کاست» (امین پور، ۱۳۹۲: ۳۸۳). قیصر در ادامه به ویرانی سرزمینش اشاره می‌کند و ضمن دریغ خوردن از زندگی‌هایی که به نابودی کشیده شده است، ایده-اش درباره شعر جنگ را بیان می‌نماید:

«گفتم که بیت ناقص شعرم
از خانه‌های شهر که بهتر نیست
بگذار شعر من هم
چون خانه‌های خاکی مردم
خرد و خراب باشد و خون‌آلود
باید که شعر خاکی و خونین گفت
باید که شعر خشم بگویم
شعر فصیح فریاد

-هرچند ناتمام-» (امین پور، ۱۳۹۲: ۳۸۳)

قیصر به عنوان شاعری متعهد، شعر جنگ را «شعر خاکی و خونین» و «شعر فصیح فریاد» می خواند. بدیهی است در این گونه از شعر، آنچه اهمیت دارد درونمایه و کارکرد است، نه صنعت و آرایه های ادبی؛ با این حال، شاعری هنرمند و خلاق مانند قیصر در شعر جنگ نیز صنایع بدیعی و بیانی را به خوبی به کار می گیرد تا سخنش به اعماق ضمیر خواننده نفوذ کند. از اینجا تصویر شهر ویران و مردمان بی جان فضای شعر را در بر می -گیرد؛ قیصر از «دیوارهای پر از عکس لاله ها» و «امتداد صدای آژیر خطر» می گوید و به بمباران های شبانه شهر اشاره می کند:

«خفاش های وحشی دشمن

حتی ز نور روزنه بیزارند

باید تمام پنجره ها را

با پرده های کور ببوشانیم» (امین پور، ۱۳۹۲: ۳۸۴)

تشبیه دشمن به خفاش - دشمن خورشید- از آن رو است که این خفاش نورستیز، هر روزنی که نور از آن بتابد را به موشک عداوت خاموش می کند. شاعر مرثیه مردم شهرش را می نویسد، شهری که دیگر زیبایی ستاره های نیز در آن دیدنی نیست؛ چرا که شاید «شبگردهای دشمن باشند»؛ دیگر شبها زیبا نیست و «شب موقع بدی است» چرا که هرشب، اهریمن جنگ و «عفریت مرگ» در کوچه ها می گذرند، این جا، «کابوس آشنای شب کودکان شهر، هر شب لباس واقعه می پوشد.» (امین پور، ۱۳۹۲: ۳۸۵)

در ادامه قیصر تصاویر حزن انگیز و روان سوز از صحنه های روزانه دزفول می دهد. تصاویر او آشکارترین سیمای «عفریت جنگ» را می نمایاند. تصاویری خونین از مردمی مظلوم که گرفتار وحشی گری دشمن شده اند؛ مانند کودکی که «از ترس خطر تند می -دوید؛ اما سری نداشت» و ساعتی بعد پدرش خمیده قامت و دل شکسته:

«سر را به ترک بند دوچرخه

سوی مزار کودک خود می برد

چیزی درون سینه او کم بود ...» (امین پور، ۱۳۹۲: ۳۸۷)

قیصر در این شعر بر قطب تشویقی ایستاده است، پس نباید کارش را محدود به گزارش ویرانی‌های جنگ کند، او باید قلمش را چون سلاحی در برابر «عفریت جنگ» و دشمن اهریمنی به کار گیرد. پس به ایستادگی و رشادت مردم در برابر فاجعه اشاره می‌کند؛ مردمی که:

«هرچند

بشکسته زانوان و کمرهاشان

استاده‌اند فاتح و نستوه - بی‌هیچ خانمان -

در گوششان کلام امام است - فتوای استقامت و ایثار -

بر دوششان درفش قیام است» (امین پور، ۱۳۹۲: ۳۸۸)

قیصر پس از به تصویر کشیدن دردها و مصیبت‌ها به ایستادن مردم ایثارگر در این مهلکه اشاره می‌کند تا «دیوارها» را تکان دهد و به میدان بکشد؛ دیوارهایی که این مصیبت‌های جانسوز را می‌شنوند و مرده‌وار، سکوت می‌کنند تا جان خویش را به در برند. به گواهی قیصر، حرف‌های تشویقی و تهییجی او را «دیوار هم توان شنیدن نداشته است» اما کسانی که آنان را «دیوار سرد و سنگی سیار» می‌خواند، خود را به نشنیدن زده‌اند تا زنده ماندنی بی‌ارزش را تضمین کنند:

آیا رواست مرده بمانی

در بند آنکه زنده بمانی؟» (امین پور، ۱۳۹۲: ۳۸۸)

در نگاه قیصر، این گونه زنده ماندن، مرده‌زیستن است. در دعوت قیصر، آرمان او موج می‌زند، هویتی که شاعر تعریف می‌کند، بر پایهٔ ایثار و جانبازی استوار است؛ از این رو خود پاسخ سوال - استفهام انکاری - خویش را می‌دهد و همه را دعوت می‌کند که برای جاری ماندن چشمهٔ زندگی، سلاح به دست گیرند:

«نه!

باید گلوی مادر خود را

از بانگ رود رود بسوزانیم

تا بانگ رود نخشکیده است

باید سلاح تیزتری برداشت

دیگر سلاح سرد سخن کارساز نیست.» (امین پور، ۱۳۹۲: ۳۸۹)

«شعری برای جنگ» به سبک بسیاری از آثار قیصر، با تکرار آنچه در ابتدا گفته است پایان می‌یابد. این شعر، بیانیه‌ای محکم و تند، شامل تعریف وضعیت جنگ و تشویق مردم به مشارکت در نجات کشور است. امین پور می‌توانست به واسطه همین یک شعر، در صدر فهرست شاعران دفاع مقدس قرار گیرد، گرچه او آثار ماندگار دیگری نیز سروده است. «شعری برای جنگ» از شاخص‌ترین اشعار «قطب تشویقی» در جریان شعر دفاع مقدس است.

امین پور در دفتر «تنفس صبح» اشعار درخشان بسیاری در ارتباط با جنگ تحمیلی سروده است؛ از آن جمله می‌توان به «حماسه بی‌انتهای» اشاره کرد. این شعر برای تهییج و تشویق رزمندگان در بهمن سال ۱۳۶۱ ه.ش سروده شده است و با نگاهی حماسی و اسطوره‌ای به جنگ، می‌کوشد تا مردم را به دفاع از کشور تشویق کند. دوگانه نور/ تاریکی درست بودن مسیر رزمندگان ایرانی و بر باطل بودن بعضی‌ها را گواهی می‌دهد؛ ما چون در مسیر نور می‌رویم، سایه‌های مان پشت سرمان است:

«آغاز شد حماسه بی‌انتهای ما / پیچید در زمانه طنین صدای ما

آنک نگاه کن که ز خون نقش بسته است / بر اوج قله‌های خطر جای پای ما

ما رو به آفتاب سفر می‌کنیم و بس / زین روی در قفاست همه سایه‌های ما» (امین -

پور، ۱۳۹۲: ۴۰۲)

از دیگر اشعار دفتر «تنفس صبح»، «سبزترین فصل» که درباره تشییع جنازه شهید در شهریور ۱۳۶۳ ه.ش سروده شده است، اشاره کرد. در این شعر شاعر صدای تشییع‌گر را به صدای بلال تشبیه می‌کند تا رزمندگان ایران را با لشکر اسلام و دشمنان را با لشکر کفر برابر سازد. در تشییع لاله‌های پرپر، رفت و آمد فرشتگان چنان است که بال‌های لطیفشان به هم می‌خورد و صدای این برخورد آشکارا به گوش شاعر می‌رسد (امین پور، ۱۳۹۲: ۳۹۶). این رویکرد در شعر «غزل تصمیم» هم دیده می‌شود. قیصر «غزل تصمیم» را «به خانواده‌های شکیبای شهیدان» تقدیم کرده است آنانکه «آلاله‌های خویشتن را فدا کرده‌اند و خود

«بنفشه» وار و «کیوتر» گون سوگوارند. در بیت پایانی غزل، قیصر که از صبر و ایثار خانواده‌های شهدا شگفت زده و از زنده‌ماندن خویش شرمنده است، خود و مخاطبان را فرامی‌خواند که «قفس» را بشکنند و «نیت خوب زیستن» را به «تصمیم بهتر» شهادت بدل سازند:

«اگر چه نیت خوبی است زیستن اما / خوشا که دست به تصمیم بهتری بزیم»
(امین پور، ۱۳۹۲: ۴۰۶)

در پایان دفتر «تنفس صبح» حدود ۵۰ رباعی آمده است که بیشتر آنها در حال و هوای جنگ است. تقریباً اکثر رباعی‌های جنگی قیصر، درون‌مایه‌های مشترکی دارند؛ تقریباً در تمامی آنها به شیرینی و آسانی جان دادن برای میهن و انتخاب راه سرخ شهادت توسط رزمندگان اشاره شده است:

«دیدار»

پیراهنی از شتاب خواهم پوشید / دیدار تو را به شوق خواهم کوشید
گر آتش صد هزار دوزخ باشی / ای مرگ! تو را چو آب خواهم نوشید» (امین - پور، ۱۳۹۲: ۴۲۶)

قیصر در روزگار جنگ، دفتر شعر دیگری با نام «مثل چشمه مثل رود» منتشر کرد. مخاطب اصلی این دفتر، نوجوانانند؛ کار بر روی گروه‌های سنی غیر بزرگسال از علایق قیصر بوده است. شاعر متعهد دفاع مقدس، در «مثل چشمه مثل رود» رویکرد تشویقی خود را به زبان شعر نوجوان سروده است.

قیصر در چهارپاره‌ای با نام «دریای آزاد» در اسفند ۱۳۶۴ ه.ش به تشریح فضای جنگ برای نوجوانان می‌پردازد. او در تبیین آرمان‌هایی که موجب حمله دشمن به کشور شده است، گفتمان هویتی انقلاب اسلامی را توصیف و تعبیری شاعرانه از علت جنگ بیان می‌کند:

«در قفس دریا نمی‌گنجد / زآنکه کار موج پرواز است

ما همان دریای آزادیم / دشمن ما آن قفس ساز است» (امین پور، ۱۳۹۲: ۴۷۴)

امین پور در چهارپاره دیگری به نام «آی گل‌ها، چرا نمی‌خندید؟» که در شهریور ۱۳۶۵ ه.ق با الهام از «دوست شاعر حسن حسینی» سروده است، گفت و گوی کودکی با مادرش را روایت می‌کند. کودک با زبانی ساده و دلی بی‌تاب از پدر می‌پرسد و مادر با پاسخی خردمندانه که از ایثار و امید سرچشمه می‌گیرد، باز آمدن مرد را به «بهار» حواله می‌دهد، هنگامی که پژمردگی زمستان به پایان رسد، جنگ به پایان می‌رسد و قهرمانان باز می‌گردند:

«پس پدر کی ز جبهه می‌آید؟» / باز کودک ز مادرش پرسید

گفت مادر که «هر زمان در باغ / غنچه‌ها لب به خنده بگشایند.» (امین پور، ۱۳۹۲: ۴۷۶)

قیصر در دوبیتی تشویقی و الگویی خویش، «خنده غنچه» یاد شهیدان نوجوان را پاس می‌دارد. خندیدن غنچه نامی نمادین است؛ چرا که غنچه با خندیدن از میان می‌رود اما می‌شکند و گل می‌شود؛ گل شهادت. این راز تکامل است:

«تو همچون غنچه‌های چیده بودی / که در پرپر شدن خندیده بودی

مگر راز حیات جاودان را / تو از فهمیده‌ها فهمیده بودی؟» (امین پور، ۱۳۹۲: ۴۸۴)

آخرین اثر مورد بررسی از «مثل چشمه مثل رود»، شعری نیمایی با نام «مدرسه منهای چهار» است که در شهریور سال ۱۳۶۳ ه.ش سروده شده است. این شعر از مدرسه‌ای می‌گوید که چهار دانش‌آموز شهید دارد. قیصر این شعر را از زبان دانش‌آموزی سروده که دوستانش را در جنگ از دست داده است. راهکار شاعر برای حل کردن مسأله غمناکی که پیش روی او است، دست بردن به قلم است؛ باید بیشتر نوشت و بیشتر آموخت تا مسأله حل شود. در مقابل پدرش برای حل کردن مسأله، به قلم بسنده نکرد و دست به تفنگ برد؛ سلاح به دست گرفت تا آنکه دیگر «چهار غنچه» از باغ مدرسه کم نشود. در نتیجه هر کس در جایگاهی که قرار دارد، به مشارکت در دفاع از کشور و «حل مسأله» تشویق می‌شود:

«باید این مسأله را حل بکنیم

من به دنبال قلم می‌گشتم

پدرم نیز به دنبال تفنگش می‌گشت» (امین پور، ۱۳۹۲: ۴۸۹)

دفتر دوم از مجموعه شعر «آینه‌های ناگهان» به اشعار دوران جنگ (۶۴-۶۶) اختصاص دارد. این اشعار نیز در قطب تهییجی قابل دسته‌بندی هستند. شعر اول، واکنش ناباورانه قیصر به استفاده دشمن بعثی از بمب‌های شیمیایی است؛ شعر «باران زرد» از خبری دردناک و ناگوار می‌گوید:

«گل‌های شرحه شرحه ما را

با داغ‌های کهنه مادرزاد

تشریح می‌کنند» (امین پور، ۱۳۹۲: ۳۳۱)

بیان مظلومیت افراد غیرنظامی قربانی جنگ، از اهداف شعر جنگ تحمیلی است. صدای غمگین شاعر، از مرگ زودرس و دردناک کودکانی می‌گوید که با «داغ‌های کهنه» زاده می‌شوند. پارادوکس میان تازگی زادن و کهنگی مرگ، به شعر «باران زرد» بعدی شاعرانه و تأثیرگذار داده است.

شعر «حکم آغاز طوفان» در دی‌ماه سال ۱۳۶۴ ه.ش سروده شده است. این غزل در راهبرد شعر انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی قرار می‌گیرد و از منظری خاص به تهییج و تشویق رزمندگان از طریق برجسته‌سازی شاخصه‌های ملی هویت می‌پردازد. در نگاه شاعر رزمندگان ایران «شمشیری از جنس خورشید در مشت دارند» تا «کورسوی شب تیره را بکشند». کورسو خواندن دشمن، برای تضعیف او و تهییج رزمندگان ایران است؛ رزمندگانی که:

«سوزشان: آتش طور موسی / داغشان: مهر محراب زردشت

کوله بر پشت و سجاده در پیش / جاده در پیش رو، جاده در پشت

مهر پایان مرداب در دست / حکم آغاز طوفان در انگشت» (امین پور، ۱۳۹۲: ۳۵۴)

شاعر جنگ تحمیلی را ادامه نبردهای مقدس صدر اسلام و رسالت موسی و زرتشت می‌خواند و هم‌میهنانش را به کوشیدن در مبارزه با دشمن تشویق می‌کند.

۲-۴-۲- **قطب تحلیلی:** گرچه با پذیرش قطعنامه ۵۹۸، جنگ به پایان رسید، اما این پدیده برای کسانی که با جنگ دست به گریبان بودند، تمام نشد. پس از صلح نیز بخشی از زندگی قیصر در گیر مسأله جنگ بود. پس از جنگ، قطب تحلیلی در شعر قیصر به وضوح

دیده می‌شود، دیگر جنگی نیست تا رزمندگان را برای شرکت در آن تهییج کرد و فضای حماسی به جامعه داد؛ از این‌رو، شاعر به تحلیل پدیده شوم جنگ می‌پردازد و از ویرانگری‌ها و گرفتاری‌های برآمده از آن می‌گوید. شعر جنگ در دوران صلح به آسیب‌های دوسویه جنگ می‌پردازد و می‌کوشد تا چهره شوم و خون‌آلود جنگ را از زندگی انسان پاک کند. در قطب تحلیلی، شاعر فراتر از پیروزی و شکست به نبرد می‌نگرد.

دفتر اول کتاب «آینه‌های ناگهان» به اشعار سال‌های (۶۷-۷۱) اختصاص دارد و در آن چند شعر درباره جنگ آمده است. «روزگار ناگزیر» شعری یوتوپیایی از قیصر است؛ بخشی از آرزوهای شاعر به مسئله جنگ اختصاص دارد. او که سختی و مصیبت جنگ را دیده است، آرزو می‌کند تا هرگز جنگی نباشد. در آرمان‌شهر قیصر:

«خواب در دهان مسلسل‌ها

خمیازه می‌کشد

و کفش‌های کهنه سربازی

در کنج موزه‌های قدیمی

با تار عنکبوت گره می‌خورند

روزی که توپ‌ها

در درست کودکان

از باد پر شوند» (امین‌پور، ۱۳۹۲: ۲۳۸)

رویای قیصر، جایی است که در آن تفنگ‌ها بیکار و خوابیده‌اند، مردان پوتین‌هایشان را در موزه گذاشته‌اند و آن موزه آنقدر فراموش شده است که بر لباس‌های رزم، تار عنکبوت تنیده است. توپ‌ها که مرگ کودکان‌اند، تنها وسیله بازی‌اند و نه با باروت که با باد پر می‌شوند.

«دستور زبان عشق» آخرین مجموعه منتشر شده قیصر امین‌پور پیش از درگذشت او است. او در آخرین دفتر شعرش نیز از جنگ غافل نشده است. در این کتاب، سه شعر با عنوان «طرحی برای صلح» آمده که گویای نگاه تحلیلی قیصر به جنگ است. این سه شعر را با هم می‌خوانیم:

«طرحی برای صلح (۱)

کودک، با گربه‌هایش در حیاط خانه بازی می‌کرد
مادر، کنار چرخ خیاطی
آرام رفته در نخ و سوزن
عطر بخار چای تازه
در خانه می‌پیچید
صدای در!

- «شاید پدر!» (امین پور، ۱۳۹۲: ۱۵)

«طرحی برای صلح (۲)

شهیدی که بر خاک می‌خفت
چنین در دلش گفت:
«اگر فتح این است
که دشمن شکست،

چرا همچنان دشمنی هست؟» (امین پور، ۱۳۹۲: ۱۶)

«طرحی برای صلح (۳)

شهیدی که بر خاک می‌خفت
سرانگشت در خون خود می‌زد و می‌نوشت
دو سه حرف بر سنگ:
«به امید پیروزی واقعی

نه در جنگ،

که بر جنگ!» (امین پور، ۱۳۹۲: ۱۷)

در این اشعار، آنچه مهم است و پیروزی واقعی به شمار می‌آید، دشمنی انسانی نیست؛ بلکه مفهوم جنگ و دشمنی باید از میان رود. چنانکه دیدیم، قطب تحلیلی شعر قیصر، به مانند قطب تشویقی آن به خوبی و رسایی سروده شده است. شاعر جنگ، پس از آتش بس

شاعر صلح می‌شود و به جای حرف‌هایی از جنس فشنگ، سخنانی برای شستن صورت انسان از غبار نبرد می‌سراید.

۳-۴-۲- **مرحله میانی (گذار):** می‌توان نشانه‌هایی از مرحله برزخی شعر جنگ، در آثار قیصر یافت؛ البته اثر پررنگی از آن در مجموعه آثار شاعر نیست. با این حال، شعری از قیصر امین‌پور وجود دارد که از نظر سبک‌شناسی و گفتمانی با آثار او سازگار است؛ اما تاکنون در دفترهای شعر او نیامده است. این شعر در سال ۱۳۶۷ ه.ش در «جنگ چهاردهم سوره» منتشر شده است. (امین‌پور، ۱۳۶۷: ۳۶) شعر «خطابه» گرچه جزو آثاری است که قیصر امین‌پور برای انتشار در مجموعه اشعارش برنگزیده است، نمونه آشکاری از مرحله برزخی شعر جنگ است:

«سوگوارانه

با تابوتی سنگین بر شانه می‌گذشتم

عابراں تماشاگر به من تنه می‌زدند

و به طعنه می‌گفتند:

شاعر «سوگوارانه با تابوتی سنگین» در حال تشییع شهیدی است و تابوت سنگین او را بر دوش شعرش می‌کشد. عابرانی ایستاده‌اند و نه تنها او را در تشییع جنازه همراهی نمی‌کنند، بلکه از «جنگ‌سرایبی» شاعر گله دارند. می‌گویند:

«نمی‌توانند عاشقانه بخوانند

و گرنه زخم را سرودن تا کی؟

جنگ را سرودن تا چند؟»

شاعر که به عدم همراهی و طعنه‌های عابراں اعتراض دارد، بار سنگینش را بر زمین می‌نهد و به آنان عتاب می‌کند؛ عتابی که گویای مرحله گذار (مرحله برزخی) شعر جنگ برای امین‌پور است. شاعر «تابوت برادرش را بر زمین می‌گذارد و عابراں را خطاب قرار می‌دهد:

«دندان نفرت‌م را

از غلاف جگر به نعره بر آوردم:

چه باید گفت؟

تا شما را خوش آید، چه باید گفت؟

چگونه تابوت بر شانه عاشقانه بخوانم؟

شگفتا بی غیرتمندان که شما یانید!

در کدام ساحل آرام مگر

لنگر گرفته‌اید

که این گونه با سبک‌باری تماشاگر طوفانید؟

شگفتا چگونه از صراحت فریاد ناگزیر نباشد

آنکه در آستانه دهان ازدها دست و پا می‌زند؟

مار ازدهایی عظیم

که زهر دندان‌ش زندگی را مسموم می‌کند

و بدینسان زخمی عمومی

بر کرده ایل و قبیله ما تحمیل شد»

وقتی که جنگ تا آستانه خانه ما آمده است، چگونه مهربانانه در را به رویش

بگشاییم؟ چگونه مار زهرآلود جنگ را نرانیم؟ در هنگامه طوفان و هجوم ماران مگر می-

شود عاشقانه سرود؟ قیصر، جنگ را به طوفانی عظیم، ماری زهرآگین و «زخمی عمومی»

تشبیه می‌کند که نمی‌توان در مقابل آن بی‌توجه بود و ترانه سرود. چگونه وقتی تابوت

برادرم بر پشتم است، ترانه بسرایم؟

«مگر شعر را جز دل

پناهگاه دیگری است؟

دلی که سنگ نیست

دلی که سنگری است

مگر شعر خرید روزانه را از خیابان نمی‌گذرد؟

مگر روزنامه نمی‌خواند؟

مگر چیزی از زندگی نمی‌داند؟

شگفتا ما از این پیش تر
می دانستیم که گاه می بایست
در زندگی جنگ کرد
اما نمی دانستیم که می توان
در جنگ زندگی کرد»

شاعر با تجربه شگفت جنگ، دریافته است که در این پدیده مرگ زای، چشمه های
زندگانی وجود دارد که تا دیر زمانی می شود از آن نوشید و «در جنگ زندگی کرد». او در
ادامه بر «غیرت مندانی» که کشور را در کام ازدها رها کرده اند، می آشوبد:

«باری شما چگونه
مادری را که از نوازش دستانش
و حمایت آغوش مهربانش برخوردارید
این گونه گلودریده و گیسوبریده
در دهانه آتش وا می گذارید
و دل به زمزمه می سپارید؟
شگفتا شما شعر چه می دانید؟»

شاعر در ادامه «خطابه» اش به «غیرت مندان»، از آنان می پرسد، هنگامی که هر کس به
وسع و وسعت خویش، در جنگ چیزی را ایثار می کند، آیا دریغ است که برگ شعری در
این راه ایثار کنیم؟

«راستش را بگو
هنگامی که می بینی
جوانی، تمامی جانش را
برخی بی خیالی تو می کند
و کودکی، تمام دلش را
در قلکی کوچک می شکند
و به صندوق کمک به جبهه ها می شکند

و به صندوق کمک به جبهه‌ها می‌ریزد

تو دلت نمی‌خواهد

تنها

برگی از دفتر شعرت بکنی

آن را تا کنی

و به صندوق بیافکنی؟»

در پس خطابه آتشین، شاعر تابوت شعر جنگ را بر دوش می‌نهد تا راهی راه که می‌پیمود ادامه دهد و این بار احساس می‌کند که پشت سرش صدای گام‌هایی شنیده می‌شود، گویا شماری از تماشاگران، به تشییع گام نهاده‌اند؛ اینک تابوت سنگین شعر، سبک‌تر شده است:

«تابوت برادرم را برداشتم

بر شانه گذاشتم

و شتابان از خیابان گذشتم

از پشت سر گویا

صدای پا می‌آمد

شگفتا

تابوت سبک‌تر شده بود...»

«خطابه» نمونه‌ای درخشان از شعر دوران برزخی است؛ برخورد دو گفتمان «درگیر» و «بی‌تفاوت» نسبت به جنگ. در این مواجهه، شاعر با کلامی محکم و خطابه‌ای آتشین، در خواب پیچیدگان را به راه می‌خواند و شگفتا که جادوی کلام و برندگی منطقش، آنان را از بستر به سنگر می‌کشاند.

۵-۲- بررسی آماری

در این بخش اشعار مرتبط با جنگ قیصر امین پور، بر اساس قطب‌ها مطرح شده از منظر آماری مورد مطالعه قرار می‌گیرند. در این بررسی‌ها شعرهایی که به صورت واضح و قابل تشخیص به مسأله جنگ می‌پرداختند، شمارش شده است؛ چه بسا اشعاری که شاعر

متأثر از جنگ سروده است، اما نشانه مشخصی از جنگ در آن نیست. همان گونه که در جدول زیر مشخص است، اشعار امین پور در دوران جنگ بیشتر به قطب تشویقی نزدیک است و در دوران صلح کاملاً به سوی قطب تحلیلی میل می کند:

قطب تحلیلی		قطب تشویقی		نام دفتر	
درصد	تعداد	درصد	تعداد		
۴,۵	۱	۹۵,۵	۲۱	تنفس صبح	دوران جنگ
-	-	۱۰۰	۱	ظهر روز دهم	
-	-	۱۰۰	۵	مثل چشمه مثل رود	
۶۶,۶۶	۴	۳۳,۳۳	۲	دفتر دوم آینه های ناگهان	
۱۰۰	۱	-	-	دفتر اول آینه های ناگهان	دوران صلح
۱۰۰	۱	-	-	گل ها همه آفتاب گردانند	
۱۰۰	۳	-	-	دستور زبان عشق	

۳- نتیجه گیری

امین پور شاعری توانا بود که از هنرش برای پیش برد اهداف جنگ تحمیلی بهره برد. او نه تنها در زمان جنگ که پس از آن نیز دل مشغول روزهای نبرد بود و می کوشید تا چنگال خشونت بر چهره زندگی زخمی نیاندازد. قیصر امین پور به عنوان شاعری پیشتاز و الگویی مناسب، به رشد جریان شعر دفاع مقدس کمکی شایان کرد و جنگ را با قلم سرخ خویش همراهی نمود.

واکنش هنر نسبت به پدیده جنگ شامل سه رویکرد است که می‌توان آن‌را توسط دو قطب و محوری در بین آن‌دو مدل‌سازی کرد. در دو سوی محور، قطب‌های تشویقی و تحلیلی قرار دارند؛ هر چه از آغاز جنگ دور شویم، از قطب تشویقی (تهییجی) به سوی قطب تحلیلی حرکت می‌کنیم. هم‌چنین می‌توان نقاط بی‌شماری را بر روی محور، براساس دوری و نزدیکی به دو قطب تصور کرد. با این حال در همسایگی زمانی با صلح، معمولاً منطقه مهمی قابل تصور است که در این مقاله «مرحله گذار» نامیده شده است. قطب تشویقی بر تهییج رزمندگان و رویکردی حماسی متمرکز است، قطب تحلیلی به چرایی جنگ و رویکردی اخلاقی توجه دارد و مرحله گذار به مواجهه نیروها بر سر مسأله جنگ مرتبط است.

هر سه رویکرد به شعر جنگ؛ در آثار امین پور دیده می‌شود. او در زیر آتش جنگ به تقویت روحیه رزمندگان و دعوت هم‌میهنان برای جنگیدن و ایثار مشغول است و پس از آتش‌بس به تحلیل جنگ و دشمنی با این پدیده شوم می‌پردازد. هم‌چنین مرحله گذار میان این دو قطب نیز در اشعار امین پور قابل مشاهده است. آنچه باعث پررنگی این سه رویکرد در شعر قیصر است، توجه دایمی او به مسأله جنگ، دل‌بستگی و تعهد به دفاع مقدس و تغییر بافت بر اثر گذر زمان و زیستن در شرایط مختلف است.

فهرست منابع

- امیری خراسانی، احمد و هدایتی، فاطمه. (۱۳۹۳). «ادبیات پایداری؛ تعاریف و حدود». **ادبیات پایداری**، سال ۶، شماره ۱۰، صص ۲۴-۴۱.
- امیری اسفندقه، مرتضی. (۱۳۸۳). «شاعران از دیدگاه‌های خود پیرامون شعر دفاع مقدس می‌گویند». **شعر**، شماره ۳۹.
- امین پور، قیصر. (۱۳۶۷). «خطابه». **جنگ سور**، شماره ۱۴، ص ۳۶.
- امین پور، قیصر. (۱۳۹۳). **مجموعه کامل آثار قیصر امین پور**. تهران: مروارید.
- بهره‌ور، مجید و نیک‌خواه، مریم. (۱۳۹۰). «جنگ و کودکی در آثار قیصر امین پور». **ادبیات پایداری**، سال ۳، شماره ۵ و ۶، صص ۴۷-۷۵.

- پارسی نژاد، کامران. (۱۳۸۵). **جنگی داشتیم داستانی داشتیم**. تهران: صریر.
- درفولیان، کاظم و بالو، فرزاد. (۱۳۸۹). «رویکردی انتقادی به رای باختین در باب حماسه با محوریت شاهنامه فردوسی». **پژوهش زبان و ادبیات فارسی**، شماره ۱۹، صص ۱۲۵-۱۵۶.
- رحیمیان، افسانه. (۱۳۸۸). «تأملی بر شعر و شاعری در دوره دفاع مقدس». **رهیافت انقلاب اسلامی**، سال ۳، شماره ۱۱، صص ۸۳-۹۶.
- سنگری، محمدرضا. (۱۳۸۳). «ادبیات پایداری». **شعر**، شماره ۳۹، صص ۴۵-۵۳.
- شریفیان، مهدی و صادقی، صهبلا. (۱۳۸۸). «عشق به انسان، وطن و مقامت در شعر قیصر امین پور». **پژوهشنامه ادب غنایی**. سال ۷، شماره ۱۳، صص ۲۳-۳۸.
- صرفی، محمدرضا و هاشمی، سید رضا. (۱۳۸۹). «دفاع مقدس، تعهد و تحول در شعر قیصر امین پور». **ادبیات پایداری**، شماره ۳ و ۴، صص: ۳۲۳-۳۴۶.
- طاهری ماه‌زمینی، نجمه و دیگران. (۱۳۹۳). «بررسی مضامین شعر اعتراض در ادبیات انقلاب اسلامی». **ادبیات پایداری**، سال ۶، شماره ۱۱، صص ۲۸۷-۳۰۷.
- گیویان، عبدالله و توکلی، زهره. (۱۳۹۰). «تصویر عراقی‌ها در سینمای دفاع مقدس». **تحقیقات فرهنگی ایران**، دوره ۴، شماره ۲، صص ۸۷-۱۰۷.
- لک، منوچهر. (۱۳۸۴). «هویت ملی در شعر دفاع مقدس». **مطالعات ملی**، شماره ۲۲، صص ۱۱۱-۱۳۲.
- میرعابدینی، حسن. (۱۳۸۶). **صد سال داستان‌نویسی ایران**، جلد سوم و چهارم. تهران: چشمه.